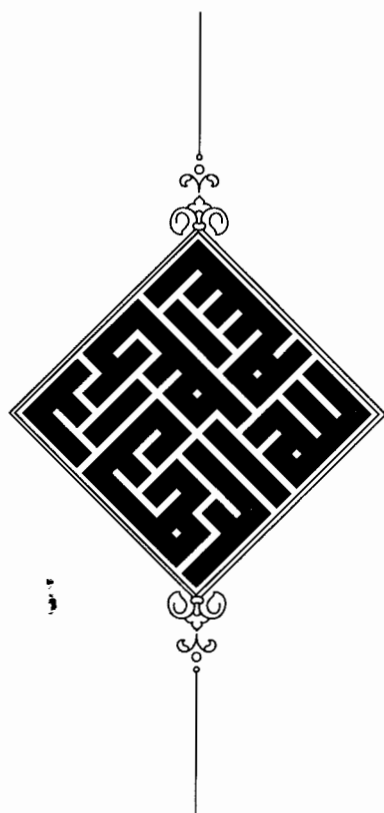




حکیم نقشه فام

الهیات و مضامین کتاب مقدسی
در شعر فارسی معاصر

حیدر عیوضی





۱۳۹۶

سرشناسه: عبوضی، حیدر، ۱۳۵۸ -

عنوان قراردادی کتاب مقدس

عنوان و نام پدیدآور: جبه‌های نقره‌فام: الهیات و مضامین کتاب مقدسی در شعر فارسی معاصر / حیدر عبوضی.

مشخصات نشر: قم: انتشارات ادبیات، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۲۳۰ ص.

شابک: ۱۵۰۰۰۰ ریال ۵-۱۲-۹۶۶۱۲-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی: فبیا

یادداشت: ص.ع. به انگلیسی: Heidar Eyvazi. Biblical elements and theology in contemporary persian poetry.

یادداشت: کتابنامه.

یادداشت: نمایه.

عنوان دیگر: الهیات و مضامین کتاب مقدسی در شعر فارسی معاصر.

موضوع: کتاب مقدس -- شعر -- نقد و تفسیر

موضوع: شعر فارسی -- قرن ۱۴ -- تاریخ و نقد

موضوع: شعر عربی -- قرن ۲۰ م. -- تاریخ و نقد

رده بندی کنگره: ۹۱۳۹۶/۲۵۶۰۵۳ PIR

رده بندی دیویی: ۰۰۸۳۱۰۹/۱۰۱۰۸۳۱۰۹

شماره کتابشناسی ملی: ۴۹۹۱۷۸۴



کتابخانه ملی ایران

حتمی نقشه‌فام

الهیات و مضامین کتاب مقدسی
در شعر فارسی معاصر

حیدر عیوضی

۳



نشر ادبیات

جبهه های نقره فام

چهارم در عیوضی

ناشر: نشر ادبیات
وابسته به کتابخانه تخصصی ادبیات
امور هنری: استودیو "دفتر مرکزی"
نوبت و تاریخ چاپ: اول، زمستان ۱۳۹۶
شمارگان: ۲۰۰ نسخه؛ قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۶۱۲-۵-۱

حق چاپ و انتشار مخصوص و محفوظ نشر ادبیات است

نشر الکترونیکی اثر بدون کسب اجازه کتبی از نشر ادبیات ممنوع است.

قم، خیابان دورشهر، خیابان سمیه، پلاک ۱۵
کتابخانه تخصصی ادبیات
کدپستی: ۳۷۱۵۸ / ۱۵۹۳۱
تلفن و نمابر: ۱۲-۳۷۷۳۲۰۱۱ + ۰۲۵
www.literaturelib.com
info@literaturelib.com

مرکز پخش: تهران، خیابان انقلاب، خیابان فخر رازی، شماره ۳۳، پخش دوستان

مرکز فروش

تهران: خیابان انقلاب، ابتدای خیابان دانشگاه، کتابفروشی توس

تقدیم به:

دوست گرامی ام زنده یاد علیرضا شایق

ح.ع.

فهرست مندرجات

۹.....	پیشگفتار
۱۱.....	مقدمه
۱۱.....	تحولات در شعر فارسی معاصر
۱۳.....	معرفی بخش‌های کتاب
۱۴.....	پیشینه پژوهش
۱۷.....	مضامین کتاب مقدسی در شعر عربی
۱۸.....	مضامین قرآنی در شعر غربی

بخش نخست: جستارهایی در بُعد شعری کتاب مقدس

۲۷.....	فصل اول: کلیات
۳۳.....	جستارهایی در بُعد شعری تورات عبری
۳۷.....	مراعاة النظیر
۳۹.....	وزن و آهنگ
۳۹.....	ایجاز
۴۱.....	ایماژ، استعاره و تشبیه
۴۴.....	عناصر تکرار
۵۱.....	در عهد جدید
۵۵.....	فصل دوم: کتاب اُیوب به مثابه یک متن ادبی
۵۹.....	الف) فُرم یا صنایع ادبی
۵۹.....	ایهام ژانوسی
۶۱.....	ب) محتوا
۶۱.....	بهره‌گیری از عاطفه و احساس
۶۴.....	توصیف شاعرانه از مناظر طبیعت
۶۶.....	توجه به حیات وحش

بخش دوم: الهیات و مضامین کتاب مقدسی در شعر فارسی معاصر	
حبهٔ اول: یهوه.....	۷۳
درآمد.....	۷۵
«یهوه» در روایات اسلامی.....	۷۶
حضور «یهوه» در شعر فارسی معاصر.....	۷۷
حبهٔ دوم: سیب، میوهٔ ممنوعه!.....	۸۵
درآمد.....	۸۷
میوهٔ ممنوعه: سیب یا گندم؟.....	۸۸
الف) مسئله زبان‌شناختی.....	۸۸
ب) تأثیر موقعیت جغرافیایی.....	۸۹
حبهٔ سوم: ای دختران اورشلیم.....	۱۱۷
مقدمه‌ای بر غزل غزلها.....	۱۲۰
تاریخ نگارش غزل غزلها.....	۱۲۲
دو بازسرایی از غزل غزلها.....	۱۲۷
حکمت نظری سلیمان در متون اسلامی.....	۱۳۰
حبهٔ چهارم: کتاب جامعه.....	۱۳۳
درآمد.....	۱۳۵
محتوای کتاب جامعه.....	۱۳۷
تعالیم کتاب جامعه.....	۱۳۷
حبهٔ پنجم: دانیال نبی در گناب شیران.....	۱۴۳
درآمدی بر کتاب دانیال.....	۱۴۵
سرودهٔ نیما از فصل ششم کتاب دانیال.....	۱۴۶
سرودهای مذهبی کتاب دانیال در نسخه اپوکریفا.....	۱۴۹
بازنمایی کتاب دانیال در منابع اسلامی.....	۱۵۱
حبهٔ ششم: شام آخر و یهودا.....	۱۵۳
حبهٔ هفتم: صلیب.....	۱۶۳
حبهٔ هشتم: بره‌های گمشده مسیح.....	۱۹۷
نتیجه‌گیری.....	۲۰۵
پیوست (برخی یادداشت‌ها):.....	۲۰۷
فهرست نام اشخاص.....	۲۱۳
منابع.....	۲۱۷
INTRODUCTION.....	۲۲۴

پیشگفتار

هر چند از سال‌های دور سروده‌هایی از فروغ فرخزاد، شاملو و آتشی با مضامین کتاب مقدسی توجه مرا جلب کرده بودند، اما این موضوع به عنوان یک ایده پژوهشی در دوره دکتری و به طور خاص در کلاس درس استاد ارجمندم آقای دکتر باقر طالبی دارای ذیل عنوان «تاریخ روابط اسلام و مسیحیت»، شکل گرفت. یکی از سرفصل‌هایی که ایشان به طور ابتکاری برای این درس انتخاب کرده بودند «بازتاب روابط اسلام و مسیحیت در ادبیات معاصر» بود. در یکی از روزها استاد سروده‌هایی از فروغ و شاملو را با احساسات عمیق شاعرانه خواند. شنیدن دوباره این چنین شعرهایی، گونی در کالبد اندیشه‌ای فراموش‌شده روح حیات دمید و الهام‌بخش مطالعه جدی موضوع «الهیات و مضامین کتاب مقدسی در شعر فارسی معاصر» برای بنده بود.

همین‌طور محضر استاد رضا بابایی، آقای دکتر مهراب صادقی‌نیا، آقای دکتر پیروز سیار و دوستان گرامی‌ام آقای رضا سجادی، خانم دکتر فاطمه توفیقی، آقای محمدعلی طباطبایی و سرکار خانم سعیده میرصدری مراتب قدردانی خود را اعلام می‌دارم که از مشورت با ایشان بهره‌مند شدم. بخش عمده فیش‌برداری را در کتابخانه ادبیات قم انجام دادم، به این جهت از مدیر فرزانه آن آقای اسماعیل مهدوی‌راد سپاسگزارم که گنجینه‌ای ارزشمند برای علاقه‌مندان به ادبیات فراهم کرده است. و سرانجام، از همسر مهربانم سرکار خانم رقیه تجدد که علاوه بر پیشنهادات مفید، محیط آرامی برای نگارش کتاب فراهم کرد.

حیدر عیوضی

بهار ۱۳۹۶

... همه می‌دانند/ همه می‌دانند / که
 من و تو از آن روزنهٔ سرد عبوس / باغ را
 دیدیم/ و از آن شاخهٔ بازیگر دور از
 دست / سیب را چیدیم ...
 فروغ، فتح باغ

مقدمه

واژه‌ها در شعر نازک‌ترین جامه‌ها را به تن دارند تا کالبد معنا را تماشا نه، لمس کرد. شعر نقطه تلاقی هنر و زبان است. یک تصنیف می‌تواند به زلالی یک تابلوی نقاشی معنی را منتقل کند. راز لذت شعر گفتن و بیشتر شنیدن نیز در همین نهفته است. به تعبیر ادیبان روس «کلمه در شعر، نسبت به جایگاه قاموسی‌اش پهناتر می‌شود».^۱ اما جوهر شعر همواره در جستجوی زبان، فرم و مضامین نو است و کتاب مقدس از این جهت سرزمین حاصلخیز برای شاعران معاصر بوده است. البته عکس این موضوع، یعنی مضامین قرآنی در شعر غربی نیز خیلی پیش‌تر اتفاق افتاده و مورد توجه ادیبان بوده است. (ر.ک: مقدمهٔ بخش دوم)

تحولات در شعر فارسی معاصر

شعر معاصر و به طور خاص پس از مشروطه، تحولات فراوانی در فرم و محتوا تجربه کرده است که آن را به طور جدی از دوره‌های پیشین متمایز می‌کند. محور این پژوهش بر یکی از این تحولات متمرکز است: حضور الهیات و مضامین کتاب

۱. شفیع کدکنی، زبان شعر در نثر صوفیه، ص ۴۰.

مقدس. این در حالی است که در شعر پیش از مشروطه، موضوعات و مسائل مشترک در ادیان ابراهیمی از دریچه سنت اسلامی نگریسته می‌شد، البته شاعرانی چون قطران تبریزی (ق. پنجم)^۱ و خاقانی (ق. ششم)^۲ مستثنا می‌باشند. اما در شعر معاصر مفاهیم الهیاتی یهودی- مسیحی به طور مستقیم حضور پیدا کرده‌اند. سفر به فرنگ، ترجمه متون ادبی، ازدواج با اهل کتاب، معاشرت با ایشان و بالأخره مطالعه مستقیم کتاب مقدس را می‌توان از جمله دلایل آن برشمرد. می‌توان افزود که ادبیات شعرگونه فصل‌های فراوانی از کتاب مقدس و کمرنگ شدن مرزها میان ادیان و به طور خاص ادیان ابراهیمی در دهه‌های اخیر از دیگر عواملی هستند که شاعران ما را به خیمه زدن در سرزمین‌های کتاب مقدس سوق داد.

به تعبیر خیلی ظریف و فنی، باید گفت که «مسیح» در ادبیات متقدم پیامبر موعظه‌گر بالای تپه است، اما در دوره معاصر مسیح بالای صلیب در جلجتا! توضیح آنکه، موعظه مسیح در بالای تپه که تفصیل آن در انجیل متی فصل پنجم آمده، با توجه به محتوای آن، چهره‌ای شریعت‌گرا از وی ترسیم می‌کند. و او را در سلسله انبیاء بنی اسرائیل چون عاموس، اشعیا قرار می‌دهد. گویی این موسی است که تورات در دست، مردمان را به اجرای شریعت الهی دعوت می‌کند. بخشی از این موعظه چنین است:

گمان مبرید که آمده‌ام تا تورات یا صُحُف انبیا را باطل سازم. نیامده‌ام تا باطل نمایم، بلکه تا تمام کنم. زیرا هر آینه به شما می‌گویم، تا آسمان و زمین زایل نشود، همزه یا نقطه‌ای از تورات هرگز زایل نخواهد شد تا همه واقع شود. پس هر که یکی از این احکام کوچک‌ترین را بشکند و به مردم چنین تعلیم دهد، در ملکوت آسمان کمترین شمرده شود. اما هر که به عمل آورد و تعلیم نماید، او در ملکوت آسمان بزرگ خوانده خواهد شد. (۵: ۱۷-۱۹؛ لوقا ۱۶: ۱۷)

این فراز از انجیل متی بیشتر یادآور چهره قرآنی مسیح است:

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ. (مائده/۵۷)

۱. در رابطه با زمینه‌ها و میزان توجه این شاعر به آیین مسیح ر.ک: صور خیال در شعر فارسی، ص ۵۴۴-۵۴۵.

۲. می‌دانیم که مادر خاقانی مسیحی بوده و آشنایی مستقیم با دین مسیحی داشته است.

شاعران متقدم نیز همواره هنگام سخن از «پور مریم» از دم مسیحایی او و این مسیح بالای تپه سخن گفته‌اند، نه مسیح مصلوب! اگر در تاریخ ادبیات پیش از مشروطه «چلیپا» مرز کفر و ایمان بود و نشانه یک مسلمان انکار واقعه صلیب بیان می‌شد:

آن گمان ترسنا بَرَد، مؤمن ندارد آن گمان

کو مسیح، خوشتن را بر چلیپا می‌کشد^۱

بسیاری از شاعران معاصر، فارغ از مجادلات الهیاتی (بر سر تصلیب یا عدم تصلیب مسیح) تلاش می‌کنند از مفهوم صلیب در انتقال مفهوم رنج آدمی و بی‌قراری انسان مدرن استفاده کنند. به عبارت دیگر ایشان «صلیب» را نمادی برای رنج انسان معاصر به کار می‌برند. اما موضوع «صلیب» تنها یکی از موضوعات جدید در شعر معاصر است. نگارنده پس از مطالعه کامل ده‌ها دفتر شعر، موضوعات شناسایی‌شده را در هشت فصل (حبه) گنجاندم. البته از ابتدای این پژوهش نیز در صدد استقراء کامل نبودم، و هدف اصلی نه گردآوری اشعار، بلکه انعکاس بُعدی از تحولات شعر فارسی معاصر بوده است. و به این جهت، در ابتدای هر حبه یک مقدمه کوتاه و نیز در لابه‌لای اشعار، به مقدار شناخت محدودی که نگارنده از کتاب مقدس به دست آورده، توضیحاتی را نوشتم.

معرفی بخش‌های کتاب

ابتدا عنوان «حبه‌های نقره‌فام»؛ این تعبیر همسو با محتوای کتاب از غزل غزل‌ها ۱: ۱۱ اقتباس شده است، آنجا که محبوبه سلیمان می‌گوید: «زنجیرهای طلا با حبه‌های نقره برای تو خواهم ساخت». نگارنده از این عنوان برای اشاره به مضامین کتاب مقدسی و نیز فصول کتاب استفاده کرده است. کتاب پیش رو متضمن یک مقدمه، دو بخش و یک نتیجه‌گیری است:

۱. مولوی، دیوان شمس، غزل ۷۲۸. مطلع غزل چنین است:

دشمن خویشیم و یار آنک ما را می‌کشد

غرق دریاییم و ما را موج دریا می‌کشد

بخش اول، ذیل عنوان جستارهایی در بُعد شعری کتاب مقدس، متضمن دو فصل است: نخست کلیاتی در عناصر شعری و صنایع ادبی کتاب مقدس و به طور خاص عهد عتیق؛ فصل دوم: «کتاب ایوب به مثابه یک متن ادبی» که به عنوان مطالعه موردی تلاش دارد مؤلفه‌های ادبی کتاب ایوب را منعکس کند. در مجموع همه مطالب این بخش، تمهیدی برای بخش دوم خواهد بود.

بخش دوم، الهیات و مضامین کتاب مقدسی در شعر معاصر؛ مطالب مطرح در این قسمت ذیل حبه‌های (فصول) هشتگانه قرار دارند که هر کدام با مقدمه‌ای کوتاه آغاز می‌شوند؛ عناوین انتخابی عبارتند از:

حبه اول: یهوه

حبه دوم: سیب، میوه ممنوعه

حبه سوم: ای دختران اورشلیم

حبه چهارم: کتاب جامعه نماد بدبینی به هستی

حبه پنجم: دانیال در گناب شیران

حبه ششم: شام آخر و یهودا

حبه هفتم: صلیب

حبه هشتم: بره‌های گمشده عیسی

در نهایت، قسمت نتیجه‌گیری به میزان بهره‌گیری شاعران معاصر از مضامین کتاب مقدس می‌پردازد.

پیشینه پژوهش

توجه جدی و البته خیلی محدود به این موضوع، تا جایی که اطلاع دارم در همین چند سال اخیر بوده است و به طور خاص باید از چهار مقاله نام برد که به ترتیب تاریخی عبارتند از:

۱. «عناصر و مضامین ترسای در شعر شاملو»، منوچهر جوکار و عارف رزنجی،

ادب پژوهی، پاییز ۱۳۹۰، ش ۱۷، (ص ۱۲۱-۱۴۱).^(۱)

۲. «اسطوره در شعر آدونیس و شاملو»، سیدبابک فرزانه و علی علی‌محمدی،

فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، ش ۲۹، زمستان ۱۳۹۱، (ص ۴۱-۷۰).^(۲)

۳. «میوه ممنوعه در شعر معاصر» (بیست شاعر برجسته از نیما به بعد)، علی اصغر میرباقری فرد و همکاران، زبان و ادبیات فارسی، سال ۲۰، ش ۷۲، بهار ۱۳۹۲ (ص ۹۳-۱۲۰).^(۳)

۴. «داستان انبیاء در کتاب مقدس و بازتاب آن در اشعار حسین منزوی»، مریم حقی و علی اصغر میرباقری فرد، مجله شعرپژوهی (بوستان ادب)، دانشگاه شیراز، سال هفتم، ش ۲۴، تابستان ۱۳۹۴ (ص ۱۵۷-۱۸۰).

گزارش اجمالی از این مقالات در پیوست آمده است. اما سزاوار است از مقاله عالمانه خانم قمر آریان نیز نام ببریم، هر چند این اثر جزء پیشینه تحقیق ما محسوب نمی شود، اما به نوعی همسو است:

«لغت نامه آئین مسیح در زبان فارسی»، قمر آریان، فرهنگ ایران زمین، سال ۱۳۳۹، ش ۸. (ص ۲۲۱-۲۴۸)

نویسنده محترم با تتبع فراوان در کتب لغت و ادب، فهرست بالابندی از لغات و اصطلاحات برخاسته از فرهنگ و آیین مسیحیت را که در زبان فارسی جریان دارد، ارائه کرده است. علاوه بر این، توضیحات ارائه شده در ذیل واژه ها برای علاقه مندان به مباحث زبان شناسی جذاب خواهد بود [اما کافی نیست، بلکه می بایست از منابع زبان شناسی معاصر در تکمیل آنها بهره جست]. این فهرست با «آب مریم» شروع و به «یهودا» پایان می یابد. نویسنده با اضافه کردن تعدادی واژگان دیگر شکل کامل تر آن را در فصل ۲۱ کتاب چهره مسیح در ادبیات فارسی با عنوان «فرهنگ لغات، تعبیرات و اعلام» آورده است. آنها در دو کتاب دیگر نیز به طور محدود به برخی مضامین کتاب مقدسی در شعر فارسی معاصر اشاره شده است و شایسته است به آنها نیز اشاره کرد:

۱. فرهنگ تلمیحات، سیروس شمیسا، تهران: انتشارات فردوس، ۱۳۶۶.

کتاب با مقدمه مفصل و خوب در باب اقسام تلمیح و انگیزه نگارش آن شروع می شود. فصل های کتاب طبق حروف الفباست، با مدخل «آب» شروع و به «یهودا» پایان می یابد.

۲. فرهنگ اساطیر و اشارت داستانی در ادبیات فارسی، محمد جعفر یاحقی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی مشترک با انتشارات سروش، ۱۳۶۹.

شکل کامل‌تر این کتاب با تغییر عنوان به فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی در سال ۱۳۸۶ از سوی انتشارات فرهنگ معاصر منتشر شده است. برخی موضوعات همچون «یهودا» در آن دیده نمی‌شود، و مهم‌تر آنکه اشعار و متون ارائه‌شده در ذیل مدخل‌ها با شاهد مثال‌های فرهنگ تلمیحات کاملاً یکسان نیستند، بنابراین هر یک بی‌نیاز از دیگری نیست.

علاوه بر اینها، در حدود دهه‌های ۶۰ و ۷۰ شاهد بازسرای بخش‌هایی از کتاب مقدس نیز هستیم: احمد شاملو برای بازسرای غزل غزل‌های سلیمان و سیدعلی صالحی برای بازسرای مجموعه پنج‌گانه گات‌ها، یشت‌ها، کتاب جامعه، غزل غزل‌ها و مراثی ارمیا که با عنوان زمزمه‌های ازلی منتشر شده است.^۱ این آثار هم مورد استقبال مخاطبان بوده و هم تأثیرگذار؛ و دریچه‌ای برای آشنایی نسل‌های بعدی شاعران با کتاب مقدس بوده‌اند.

مقایسه اندک میان منابع فوق و منابعی که در ذیل آمده تفاوت رویکردها در پیش و پس از مشروطه را به‌روشنی نمایان می‌سازد. منابعی که در ادامه لیست شدند، ناظر به شاعران سده‌های هفتم و هشتم هجری هستند که چهره قرآنی انبیاء متقدم را ترسیم کرده‌اند، نه سیمای کتاب مقدسی ایشان:

۱. «تجلی عیسی مسیح در شعر شاعران پارسی‌گو»، جعفر حمیدی، کیهان فرهنگی، آذر ۱۳۶۴، سال چهارم، ش ۹، (ص ۴۷-۵۰).^(۴)
۲. «عیسی و مریم در ادب فارسی»، آناه ماری شیمل، ترجمه محمد فرمانی، هنر و معماری، بهار ۱۳۷۴، ش ۲۸، (ص ۶۱۳-۶۲۸).^(۵)
۳. چهره مسیح در ادبیات فارسی، قمر آریان، تهران: نشر سخن، چاپ دوم، ۱۳۷۸ (چاپ نخست ۱۳۶۹).^(۶)
۴. سیمای عیسی و مریم در عرفان اسلامی، آناه ماری شیمل، ترجمه: محمدحسین خواجه‌زاده، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۷.^(۷)
۵. «وجوه مشترک داستان حضرت عیسی با حضرت یحیی و بازتاب آن در شعر فارسی»، سکینه رسمی، زبان و ادب فارسی (نشریه دانشکده ادبیات و

علوم انسانی دانشگاه تبریز)، سال ۵۱ پاییز و زمستان ۱۳۸۷، ش ۲۰۷، (ص ۲۳-۴۷).^(۸)

۶. «سیمای تلمیحی، تصویری و تمثیلی حضرت موسی(ع)» (در آینه شعر ستایشی، توصیفی و عرفانی)، عباس زاهدی، ادبیات و زبان‌ها: رشد آموزش زبان و ادب فارسی، بهار ۱۳۹۱، ش ۳، (ص ۵۰-۵۳).^(۹)

۷. بازتاب مقامات حضرت مریم(س) در متون عرفانی از قرن چهارم تا قرن نهم هجری، طاهره خوشحال دستجردی و زینب رضاپور، فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، ش ۳۲، پاییز ۱۳۹۲، (ص ۶۹-۹۵).^(۱۰)

مضامین کتاب مقدسی در شعر عربی

شعر عربی معاصر نیز شاهد حضور الهیات و مضامین کتاب مقدسی بوده است؛ در این میان، اهتمام شاعران عرب بیشتر به صلیب معطوف بوده است. اما تفاوت مهمی که میان شعر عربی و شعر فارسی در خصوص این موضوع وجود دارد اینکه، در شعر عربی لوازم الهیاتی صلیب یعنی «کفاره گناه»^۱ بودن مسیح و همین‌طور «رستاخیز مسیح»^۲ به عنوان امیدی برای زندگی دیگر نیز دیده می‌شود.^۳ این در حالی است که در شعر فارسی، تا جایی که بنده اطلاع دارم شاعران تنها تا پای صلیب رفته‌اند و همان‌جا مانده‌اند! به هر حال، منابع ذیل این بُعد شعر عربی را در معنای کلی آن بررسی کرده‌اند:

۱. التوراتیات فی شعر محمود درویش: من المقاومة إلى التسوية، تألیف أحمد أشقر، دمشق، مكتبة المیرا، ۲۰۰۵، ۱۲۰ صفحه.^(۱۱)

۲. «تکنیک نقاب در قصیده المسیح بعد الصلب» بدر شاکر السیاب، نجمه رجائی، علی اصغر حبیبی، ادب عربی، سال ۳، ش ۱، تابستان ۱۳۹۰، ش ۳، ص ۸۵-۱۱۴.

1. Atonement

2. Resurrection of Jesus

۳. ر.ک: تکنیک نقاب در قصیده «المسیح بعد الصلب» بدر شاکر السیاب، نجمه رجائی، علی اصغر حبیبی، ادب عربی، سال ۳، ش ۱، تابستان ۱۳۹۰، ش ۳، ص ۹۰.

۳. «حضور نمادین پیامبران در شعر معاصر عربی»، عباس عرب و محمدجواد حصاوی، مجلهٔ زبان و ادبیات عربی، ش ۱، پاییز و زمستان ۱۳۸۸، ص ۱۱۷-۱۳۹.

۴. «التراث الذبني في شعر سميح القاسم شاعر المقاومة الفلسطينية»، محمد خاقانی اصفهانی، مریم جلالی، مجلهٔ دراسات في اللغة العربية و آدابها، فصلية محكمة، العدد ۵، ربيع ۱۳۹۰/ ۲۰۱۱ [تراث ادیان ابراهیمی] در سروده‌های این شاعر مورد بررسی قرار گرفته است.]

۵. «تحليل زبان شناختی - ساختاری از قصیده «الظلّ و الصليب» بر اساس روش یاکوبسن»، حسین ابوسپانی، فرشید موسوی، دوفصلنامه علمی پژوهشی نقد ادب معاصر عربی، سال دوم، ش ۲، ۱۳۹۱، ۲۵ صفحه. [هرچند نویسنده از بُعد دیگر این قصیده را مورد بررسی قرار داده، اما محتوای آن با موضوع ما همسو می‌باشد].

۶. «ظاهرة التناص في لغة محمود درويش الشعرية»، مرضیه زارع زردینی، التراث الأدبی - السنة الأولى، العدد الثالث، السنة ۱۳۸۸، ص ۷۹-۱۰۰.

مضامین قرآنی در شعر غربی

به دلیل محدودیت منابع از یک سو و پرهیز از طولانی شدن مقدمه در اینجا به ذکر سه نمونه اکتفا می‌کنیم:

الف) ترجمه ادبی قرآن کریم توسط فردریش روکرت؛^۱ او برای نخستین بار بعد ادبی و شعرگونه برخی سوره‌های قرآن را برای مخاطب آلمانی معرفی کرد. روکرت تمام قرآن را ترجمه نکرد، اما همین مقدار نیز فوق‌العاده تأثیرگذار و بارها تجدید چاپ شده است. تا جایی که مترجم معاصر قرآن آقای هارتموت بوبتسین در مصاحبه‌ای در تاریخ ۲۱/۰۶/۲۰۱۰م از تعلق خاطر و تأثیرپذیری از ترجمه روکرت یاد کرده است. بوبتسین در این مصاحبه می‌گوید: ابتدا قصد داشتم ترجمه روکرت را کامل کنم، اما بعد منصرف شدم و از ابتدا شروع به ترجمه نمودم.^۲

1. Friedrich Rückert, 1788- 1866

2. <http://www.boersenblatt.net/387100/>

به عنوان نمونه ترجمه منظوم و فاخر روکرت از سوره توحید چنین است:^۱

Sprich: Gott ist Einer,
Ein ewig reiner,
Hat nicht gezeugt und ihn gezeugt hat keiner,
Und nicht ihm gleich ist einer.

ب) سروده «نخل / La Palme» اثر پُل والری،^۲ شاعر و نویسنده معاصر فرانسوی. او روایت قرآنی مریم مقدس در زیر نخل خشکیده که با معجزه الهی رطب‌های تازه نثار می‌کند (سوره مریم، ۲۳-۲۶) را واگویه کرده است.^۳

ج) پوشکین، شاعر روسیا و القرآن الکریم، محمدعلی البار، جدّه دار کنوز المعرفة ۱۴۳۱ق/ ۲۰۱۰م، ص ۲۷۲.

مؤلف اثر، آقای دکتر محمدعلی البار، نویسنده عربستانی، این کتاب را در یک مقدمه و سه فصل تدوین کرده است. مقدمه در مباحث کلی و معرفی فصول کتاب است (ص ۵ - ۳۴). فصل اول، به تاریخ اسلام در روسیه، ترجمه‌های روسی قرآن کریم، و معرفی «اقتباس‌هایی از قرآن» اثر پوشکین توجه دارد (ص ۳۵ - ۶۰). فصل دوم در باب زندگی شخصی این شاعر روس، کسانی که بر فکر او تأثیرگذار بوده‌اند و معرفی آثار وی می‌باشد (ص ۶۱ - ۱۰۱).

در فصل پایانی نمونه‌هایی از سروده‌های این شاعر را که دارای مضامین اسلامی، و عبارات قرآنی می‌باشند، ارائه می‌دهد (ص ۱۰۳ - ۲۵۳). لازم به ذکر است که همه تحلیل‌های نویسنده بر اساس ترجمه عربی اشعار پوشکین است و نه زبان اصلی شعر. می‌توان گفت، اگر اشعار پوشکین در زبان اصلی مورد بررسی قرار می‌گرفت، از حجیت بالاتری برخوردار بود؛ یک ضرب المثل آلمانی می‌گوید:

۱. مقایسه این ترجمه با دیگر ترجمه‌های آلمانی نشان می‌دهد که می‌توان آن را یک ترجمه منظوم محسوب کرد. به عنوان نمونه هنینگ (Max Henning, 1861- 1927) همین سوره را به این شکل ترجمه کرده است:

Sprich: Er ist der Eine Gott,
Allah, der Absolute.
Er zeugt nicht und ist nicht gezeugt.
Und es gibt keinen, der Ihm gleicht.
2. Paul Valerys, 1871-1945

۳. ر.ک: مقاله خانم شیمل «عیسی و مریم در ادب فارسی»، نشریه هنر و معماری، فرمانی، بهار ۱۳۷۴، ش ۲۸، ص ۶۲۴.

آقای خسرو ناقد در ستایش گفت‌وگو (ص ۱۱۶) بخش‌هایی از این سروده را آورده است.

خواندن شعر از روی ترجمه، مانند بوسیدن عروس از پس حجاب است.
آنچه به عنوان مقدمه گفته آمد، به نظر می‌رسد در انعکاس دورنمای مباحث
کتاب پیش روی کافی و گویا باشد، و اکنون بدون هر توضیح اضافی خواننده
گرامی را به مطالعه بخش‌های اصلی دعوت می‌کنم.

حیدر عیوضی

روزهای زیبای بهار ۱۳۹۶

پی‌نوشت: یادداشت‌های مقدمه

۱. معرفی: در صفحه ۳-۴ مقاله به موضوع پیشنهاد پژوهش اشاره شده است که می‌تواند
جزء لیست ما قرار گیرد: ۱. تقی پورنامداریان در سفر در مه، ذیل موضوع «تخیل» به
سرگذشت مسیح(ع) در شعر شاملو اشاره کرده است. ۲. محمد حقوقی نیز در شعر
زمان سروده مرگ ناصری را تحلیل کرده است. ۳. محمدحسین محمدی در فرهنگ
تلمیحات شعر معاصر ذیل مدخل عیسی نمونه‌هایی از شعر شاعران معاصر چون
شاملو، اخوان و شفیعی کدکنی را آورده است. ۴. مهدی خادمی کولایی در مقاله
«نمودهای اساطیری انبیا و آیین‌گذاران در شعر شاملو» به بیان نمودهایی از حضور
شش تن از انبیا در شعر شاملو پرداخته است.

نویسنده در ادامه موضوع علل رویکرد شاملو به مضامین ترسایی را مطرح می‌کند که از
مهم‌ترین آنها می‌توان به دو مورد اشاره کرد: الف) ازدواج با بانوی مسیحی، آیدا
سرکیسیان (در سال ۱۳۴۱). ب) تأثیر پذیری از راه ترجمه و بازسازی برخی شعرهای
اروپایی و آمریکایی همچون: لنگستون هیوز (۱۹۰۲-۱۹۶۷)، فدریکو گارسیا لورکا
(۱۸۹۹-۱۹۳۶) و شاعر معاصر آلمانی مارگوت بیکل (۱۹۵۸). مقایسه مضامین این
اشعار با روایت‌های قرآن و اناجیل از دیگر بخش‌های این مقاله است. در پایان جدول
خوبی با عنوان «فراوانی مضامین و عناصر ترسایی در شعر شاملو به تفکیک هر
مجموعه» ارائه شده که حاکی از تسلط نویسندگان به اشعار و آثار شاعر می‌باشد و از
نتایج مهم آن اینکه بیشترین بسامد مضامین ترسایی در سه دفتر «هوای تازه»، «آیدا»
درخت و خنجر و خاطره» و «مدایح بی‌صله» دیده می‌شود که اینها نیز پس از آشنایی و
ازدواج با آیدا بوده است.

۲. معرفی: مقاله پس از معناشناسی اسطوره، عوامل توجه و گرایش شاعران معاصر عرب
به آن را برمی‌شمرد و مهم‌ترین آنها را تأثیرپذیری از شعر و ادب غربی می‌داند. به طور
خاص، جبرا ابراهیم جبرا (۱۹۲۰-۱۹۹۴م) در سال ۱۹۵۷ با ترجمه و انتشار بخش

اسطوره آدونیس (تموز) کتاب شاخه زرین جمیز فریزر زمینه روی آوری شاعران جوان عرب را به اسطوره فراهم کرد. در ادامه نویسندۀ در معرفی جایگاه آدونیس در شعر عربی به سخن شفيعی کدکني اشاره می‌کند که او را سرآمد شاعران معاصر عرب خوانده است. اما آدونیس در استفاده از اسطوره در رتبه بعد از بدر شاکر السیاب قرار دارد. آدونیس در شعر «للموت یا فینیق، فی شبابتنا .../ ای ققنوس! مرگ در جوانی ما...» به معاصران خود گوشزد می‌کند که تنها پیامبری چون مسیح می‌تواند آنها را از این اوضاع نجات دهد. مقاله با مروری بر اسطوره در شعر فارسی معاصر ادامه می‌یابد و به طور خاص بر شاملو تمرکز می‌کند. اسطوره‌های سامی و مسیحی در شعر شاملو حضور پررنگ دارند که از جمله آنها به سه سروده «سرود ابراهیم در آتش»، «درآمیختن» و «مرد مصلوب» توجه شده است.

۳. معرفی: مقاله با داستان هبوط در قرآن و تفاسیر اسلامی شروع و با مقایسه این واقعه در تورات در یک جدول ادامه می‌یابد. محدوده پژوهش شعر بیست تن از شاعران برجسته معاصر از نیما به بعد است؛ شاعران معاصر در بهره‌گیری از میوه ممنوعه به سه گروه تقسیم شده‌اند: الف) سنت‌گراها، که به پیروی از فرهنگ اسلامی و ادبیات سنتی، میوه ممنوعه را گندم دانسته‌اند. ب) نوگرا، شاعرانی که متأثر از تورات و ادبیات غربی و گاه تحت تأثیر دیگر شاعران معاصر، میوه ممنوعه را سیب دانسته‌اند. ج) شاعران نوکلاسیک، که تلفیقی از روایات اسلامی و ادبیات غربی را به کار برده‌اند. در ذیل هر یک از عناوین فوق نمونه‌های شعری ارائه شده‌اند که بخش عمده مقاله را تشکیل داده است. این ادعای نویسندگان که «ظاهراً فروغ فرخزاد نخستین شاعری است که تحت تأثیر فرهنگ غرب، سیب را به عنوان میوه ممنوعه و نمادی از گناه، نافرمانی، لذت و وسوسه وارد شعر فارسی کرد» تا جایی که بنده نیز بررسی کردم، سخن دقیق و قابل دفاع است. در مجموع، مقاله جذاب و سودمند است.

۴. معرفی: این مقاله مختصر با مقایسه کوتاهی میان چهره قرآنی و انجیلی مسیح آغاز می‌شود. نویسنده به طور عموم به شعر متقدم توجه داشته و جای شعر معاصر در این مقاله خالی است. با این وجود، استناد فراوان به اناجیل در ذیل ابیات از امتیازهای این مقاله است.

۵. معرفی: از مسائلی که موجب غنای این مقاله شده، تسلط نویسنده فقید به کتاب مقدس است، به طوری که اشارات رمزی شعرای متقدم به ویژه خاقانی و ناصر خسرو را کشف و معرفت عمیقی را به خواننده می‌بخشد (ص ۶). با این همه ایشان یادآوری می‌کند که مسیح در شعر عرفانی، مسیح بالای کوه است، پیامبری که پیروان خود را

موعظه می‌کند، نه مسیح بالای صلیب [تذکر این نکته ضروری می‌نماید که بر خلاف انجیل یوحنا که الوهیت مسیح به طور صریح مطرح شده است، در اناجیل همونا (متی، مرقس و لوقا) چهره انسان بودگی مسیح پر رنگ است، در این میان موعظه بالای کوه مسیح در متی فصل پنجم و به ویژه بندهای ۱۷-۲۰ او را در ردیف انبیائی مانند موسی قرار می‌دهد، نه فرزند خدا و عضوی از تثلیث!]. علاوه بر اینها ارجاع نویسنده به شخصیت‌هایی مانند اکهارت، گوته و پاول والرئ اهمیت فراوانی به کتاب بخشیده است.

۶. معرفی: مباحثی که نویسنده در این کتاب مطرح کرده حکایت از این دارد که تعریف ایشان از ادبیات چیزی فراتر از شعر، امثال و سخن موزون می‌باشد، بلکه شامل همه متون مرتبط با شخص مسیح را می‌باشد. برخی از فصول آن چنین نامگذاری شدند: مسیح و مسیحیت نزد مسلمان، در قرآن کریم، در احادیث، در روایات، عیسی نزد صوفیه، مسیحیت در ایران اشکانی، در عهد مغول، عصر صفویه، در دوره قاجار. با این وجود دو فصل مجزا به مسیحیت در شعر فارسی و مسیحیت در امثال و حکم اختصاص یافته، هر چند با توجه به توان علمی نویسنده انتظار می‌رفت که دست کم اشعار بیشتری مورد استاد قرار می‌گرفت. فصل بیستم نیز از بخش‌های زیبای کتاب می‌باشد و شامل منتخباتی از آثار منظوم و منثور است که نشان از تسلط نویسنده به متون کهن دارد، که البته از همسر زرین کوب جز این نمی‌توان انتظار داشت.

۷. معرفی: عنوان اصلی کتاب *Jesus und Maria in der Islamischen Mystik* می‌باشد. کتاب با دیباچه مؤلف بر ترجمه حاضر مبنی بر اظهار رضایتمندی از آن و سپس مقدمه مترجم شروع می‌شود. کتاب فوق العاده خوانندی و جذاب است و نمی‌توان در چند جمله به طور شایسته معرفی کرد. از اینرو تنها به ذکر عناوین و موضوعات آن اکتفا می‌شود: مقدمه نویسنده، عیسی (ع) سالک پاک، عیسای نورانی و مهربان، عیسی و دنیا، عیسی عابد بزرگ، عیسی و قانون، عیسای طیب، عیسی و زنده کردن پرندۀ گلی، احیای مردگان، خوان معجزه گر عیسی، عیسی و خورش، عیسی و رنگها، قدم زدن عیسی بر روی آب، منزل عیسی در منزل چهارم، عیسی و سوزن، عیسی پیامبر آور محمد (ص)، عیسی در حکمت ابن عربی، رؤیت عیسی در خواب، مریم باکره، آرای انتقادی، مؤخره.

از نگاه مطالعات تطبیقی ادیان برخی موضوعات همچون: عیسی و رنگ‌ها، عیسی در منزل چهارم، عیسی و سوزن می‌تواند برای خوانندگان غربی این کتاب تازه باشد، چرا

که به احتمال، این نوع روایت‌ها در سنت مسیحی مطرح نیست، بلکه از برداشت‌های عرفان اسلامی است.

۸. معرفی: مقاله با مقایسه تولد یحیی (ع) و عیسی (ع) در قرآن و اناجیل آغاز می‌شود. در ادامه ذیل عناوینی مانند: گرفتگی زبان زکریا و روزه مریم، تهمت به پدر یحیی و مادر عیسی، تعمد، عصمت و تقوای یحیی و عیسی، نبوت ایشان از دوران کودکی، مرگ یحیی و عیسی از اشعار انوری، خاقانی، سنائی، شاملو، آتشی، عطار، مولوی، بتر، محتشم و ... استفاده شده است. بخش پایانی مقاله به طور ظریف اما خیلی کوتاه به وجه افتراق خصوصیات ایشان می‌پردازد که در متون ادبی ترس (از خدا) و گریه یحیی (ع) در مقابل رجاء و خنده عیسی (ع) جلوه‌گر است.

۹. معرفی: این مقاله مطابق عنوان دوم خود پژوهاک شخصیت حضرت موسی (ع) را در سه حوزه شعری مدیحه‌سرا، توصیفی و عرفانی بررسی کرده است. داستان موسی به سبب دارا بودن عناصر خارق العاده چون حکایت عصا، ید بیضا، شکافتن دریا و ... الگوی خوبی برای تشبیهات و اغراق‌های شاعرانه در مدایح فارسی بوده است. از سوی دیگر سوانح زندگی حضرت موسی (ع) به دلیل وجود جنبه‌های فراوان خارق العاده و امکان تفسیر پذیری برای شاعران عارف در انعکاس تعالیم عرفانی خود، در مقایسه با داستان دیگر انبیا، از داستان این رسول الهی بهره افزون‌تری گرفته‌اند. باید توجه داشت که این حوزه شعری نسبت به دو حوزه پیشین از غنای ادبی و لطایف ذوقی بیشتری برخوردار است.

۱۰. معرفی: بخش عمده مقاله به استثنای چند بند از مثنوی، همه نقل قول‌هایی از متون عرفانی همچون نامه‌های عین القضاة همدانی، شرح قصص قیصری، انسان کامل نسفی و منابعی از این دست می‌باشد. انتظار می‌رفت نویسندگان ضمن نقل قول‌ها تحلیل‌هایی نیز ارائه می‌دادند.

۱۱. معرفی: این کتاب ۱۲۰ صفحه‌ای دارای یک مقدمه، دو فصل و خاتمه است. در مقدمه کلیاتی در باب رموز و مضامین دینی در شعر عربی، مضامین یهودی - مسیحی - اسلامی (نویسنده اصطلاح «الیه‌مسلامیه» را جعل کرده است) و برخی عوامل حضور این مضامین در شعر. فصل اول به تفکیک مضامین و رموز اسلامی - مسیحی - یهودی را در شعرهای محمود درویش بررسی می‌کند. در نهایت فصل سوم قصیده «القریان» را با توجه به عصر سرایش شعر، موضع سیاسی شاعر و مضامین دینی تحلیل می‌کند.